

Ad illud quod additur dicimus: dignos commiseratione ac venia judicari eos qui metu praesertim ab extra incusso aliquid patrant, ratione scilicet durae necessitatis quae eos ad alterutrum malum subeundum adegit, quodque in talibus adjunctis constituti *invite* quodammodo egerint, non autem *coacte et involuntarie*. Hac distinctione non facta Pufendorfius (1), aequè involuntariam censet actionem ex metu ac ex vi extrinsecos determinante factam, utiturque per summum nefas comparatione inter illum qui violenter impulsus aliquem ictu offenderet, et satellitem qui minis adactus insoniti viro necem inferret. Quis enim non videt ingens discrimen actionis illius hominis, cujus manus ipso prorsus repugnante ad aliquem ferendum arripitur, et alterius qui territus minis ad insontem necandum se ipsum determinat?

Hic tandem breviter juvat advertere nullum metum, etiam qui a periculo amittendae vitae, et vi tormentorum oritur, posse excusare aut coonestare turpitudinem moralis actionis intrinsece malae, tum quia etiam iste metus non perimit rationem voluntarii et liberi, cum etiam quia moralis deformitas talis actionis est immutabilis, ac major cujuscumque physici boni jactura. Hanc pariter humanorum actuum essentiali conditionem Pufendorfius inficiatur vel tollit (2).

si iudex sub poena etsi gravissima cogat quempiam ad ineundam aliquam pactionem licet onerosam pro compensatione injuriae vel damni alicui illati, talis actus et ex sui natura et ex sententia omnium Doctorum rationem voluntarii quin et liberi minime amittit. Quod si metus dumtaxat *ab intrinseco* proficiscatur, si nempe e. g. mercator plurimas merces coemat, timens ne earum futurum pretium nimis augeatur, ne minimum quidem dubium esse potest, illum prorsus voluntarie egisse, etsi valor mercium in futurum decrescat.

(1) *De Jure natur. et gent.* libr. 1. cap. 5. et *de offic.* libr. 1. cap. 1.

(2) Pudet vel innuere turpissima scelerum exempla, quae loco nuper memorato iste protestantium moralista nedum profert, sed veluti ab omni crimine immunia, et commiseratione dumtaxat digna, eo quod propter metum patrata, impudenter exhibere non dubitat. Hoc certe non est scelerum horrorem animis hominum ingerere, sed speciei cujusdam innoxii velaminis amplio rem effraenis cupiditatibus aditum patefacere, atque ea confundere quae sunt apprimè distinguenda. Aliud namque est, quod metus gravis cujusdam mali queat interdum excusare actionem contra legem humanam, quae versatur circa objectum indifferens, aliud vero quod actio intrinsece mala possit unquam ob metum desinere esse talis; primum, quia leges humanae non obligant communiter cum

30 Aliud voluntarii impedimentum est *ignorantia seu carentia convenientis cognitionis in subjecto intelligente*. Misis aliis ignorantia acceptionibus, spectabimus eam prout ad actus voluntatis dicit respectum. Sic autem spectata, alia est quae instar causae influit in actum volitum ipsumque antecedit, quatenus ipsa non supposita talem actum voluntas non poneret, et dicitur *antecedens*; quam si quis *moralis* adhibita *diligentia* non poterat deponere, erit illi quoque *invincibilis*, secus *vincibilis*.

Alia ignorantia est, quae dumtaxat comitatur actus positionem, et qua etiam sublata actus fieret; et dicitur *concomitans*; qualem habet is, qui invincibiliter putans occidere feram occidit hostem, idem facturus etiam si errorem cognovisset. Haec ignorantia nec constituit voluntarium simpliciter, quia deest cognitio sufficiens ex supposita invincibili ignorantia; nec involuntarium positivum, quia actus iste non est contra inclinationem agentis, erit itaque talis extrinsecus actus simpliciter non voluntarius, supposita semper invincibili ignorantia. Redditur tamen hujusmodi actus etiam extrinsecus communiter voluntarius *de consequenti* quatenus cum tali ignorantia operans, detecto errore, laetatur de facto ipsumque approbat.

Tertia acceptio ignorantiae spectat eam, quae dicitur *consequens* voluntatis actum, non quidem eum in cujus positionem influit; sed aliquem alium vi cujus directe vel indirecte fuit volita; dicitur porro *affectata* in eo qui directe ac positive vult et quaerit ignorare e. g. legem aliquam ut liberius contra eam agat, *supina* vero vel *crassa* in eo qui negligit addiscere praesertim ea quae sunt majoris, momenti et ad recte operandum scitu necessaria, unde censetur talem ignorantiam indirecte velle.

Utraque haec modo dicta ignorantia *consequens*, ut per se patet, quia antecedenter a voluntatis propensione orta fuit, rationem voluntarii in causa a subsequenti voluntatis actu, qui cum ejus vel sub ejus influxu ponitur, nullatenus admittit. Verum *ignorantia antecedens et invincibilis* reddit actum sub ea positum simpliciter involuntarium, quod postremum evidentissime probatur.

gravi incommodo, omnes ultro concedunt, alterum docendi instauratae sive potius deturpatae Protestantium morali munus videtur dumtaxat demandatum.

Etenim in casu quo quis ex invicibili ignorantia comederet carnes die vetita, vel putans esse feram occideret amicum, conditiones illae sub quibus ponuntur isti actus non sunt in se ac directe volitae, quia ipsis suppositis actus non fierent; non indirecte ac in causa, quia non sunt praevisae ob ignorantiam invincibilem, ergo actus isti sub formali eorum ratione non fluunt a voluntate, sive nulla est voluntatis tendentia ad eos ut tales; quin etiam quia detecto errore voluntas nullatenus ad tale objectum tenderet, praesens prosecutio objecti fit voluntate in oppositum implicite retinente. Deinde causa positionis istorum actuum, quae est ignorantia, supponitur invincibilis et prorsus involuntaria; ergo actus isti quoad circumstantiam ignotam fiunt sine cognitione, et contra actualem vel habitualement et interpretativam voluntatis inclinationem, ergo sunt simpliciter involuntarii. Quamvis enim e. g. comestio illa carnis et occisio, materialiter et quoad actus substantiam sunt quid volitum, non tamen formaliter et sub ea ratione quatenus est comestio vetita, et occisio hominis atque amici, sub hoc namque respectu fiunt sine cognitione, et contra voluntatis agentis inclinationem.

32 Postremum voluntarii impedimentum solet spectari *concupiscentia*, sumiturque hic (theologi namque polissime eam considerant, velut partis inferioris adversus superiorem, sive sensibilitatis adversus rationem, luctam et rebellionem, quae in praesenti humanae naturae conditione est effectus et poena originalis peccati) pro vehementiori quodam sensitivi appetitus impetu, qui rationis iudicium solet interdum perturbare, sive tandem exeratur juxta concupiscentem appetendi modum, quo ad bona sensibilia prosequenda et mala propulsanda, sive juxta irascentem, quo veluti ad vindictam e. g. aut ultionem sumendam, incitatur. Concupiscentia utroque hoc modo considerata, dividitur in *antecedentem* et *consequentem*.

Antecedens illa est quae nullo praesupposito voluntatis actu, ex alicuiusmodi physica aut morali causa, a nobis tamen independenti, ortum et incrementum ducit. Sic physica sensibilitatis nostrae contemperatio est frequenter illius causa; unde qui acrimonia et subtilitate humorum sanguinisque fervore caeteris praestant, ii propter intimam animae cum corpore unionem sunt quoque ad concupiscendum et irascendum promptiores facilioresque. Huc etiam spectat diversitas regionum, coeli tenuitas vel crassities, ipsaque dissimilitudo alimentorum, nec non peculiaris quaedam

puerorum institutio sive educatio antecedens etiam perfectum rationis usum sermonesque jam tunc auditi et inspecta majorum exempla. Horum tria prima ipsam physicae corporum temperationis diversitatem inducentia, diversarum nationum vel ejusdem nationis diversarum conditionum homines, alios aliis fervidiores, ad eadem objecta magis minusve vehementer affectos et propensos reddunt: alia vero duo, puerulos ad imitandum majores naturaliter inclinatos, atque molli, delicata, in omnem partem flexibili naturae temperatione praeditos, ad concipiendas, fovendas, augendasque peculiare quaedam propensiones et affectiones mirra prorsus facilitate inducunt. Quis enim ignorat, quod instar prodigii habendum foret, si puerulus inter iracundos et molles diu degens, non facile ad iram concitaretur, voluptatemque non sectaretur? Haud secus, ac si filius ruricolae ad culturam agrorum, venatoris ad venandum nullam propensionem affectionemque haberet.

Concupiscentia *consequens* quosdam voluntatis jubentis aut permittentis actus subsequitur habeturque in iis qui scienter conjiciunt se in tales occasiones, talia loca et personas adeunt, earumque consuetudine et consortio perfruuntur, quae per se, cupiditatem atque iram concitant, qui frequenter iteratis actibus habitum concupiscendi et irascendi sibi comparant, etc. Haec concupiscentia utpote voluntarie inducta, etsi quandoque transiret in speciem quamdam furoris, actum sub et cum ejus influxu positum relinqueret saltem in causa voluntarium; de ipsa itaque quaeri non solet nec debet, utrum voluntarium minuat aut tollat.

33. Quod vero spectat concupiscentiam antecedentem, ne haec quidem rationem voluntarii ab actu voluntatis subtrahere dicenda est, cum evidens sit actiones cum tali concupiscentia sive cupiditate vel ira positas remanere revera actiones humanas. Ordo nempe naturalis postulat, ut inferioris partis propensiones subsint rationis iudicio, eique saltem in eo optemperet, quod licet rationalem appetitum aut voluntatem valeant in actibus primo primis ad aliquid expetendum incitare; reflexam tamen objecti prosecutionem, in potestate voluntatis, quae solius rationis directioni subjicitur, relinquunt. Porro actiones revera humanae sunt voluntariae. Insuper, quod non adimit sufficientem rationis reflexionem et voluntatis propensionem, non reddit actum involuntarium: talis est concupiscentia ante-

cedens: causae namque illae superius memoratae a nobis independentes, non solent, ut experientia probat, sensitivi appetitus vehementiam ita augere, ut rationis usum praepediant (et si id unquam accideret, talis concupiscentia transiret in furorem, haberetque speciem cujusdam infirmitatis sive dementiae, de quo non loquimur); remanet itaque in actu cum dicta concupiscentia posito sufficiens rationalis cognitio objecti, finis, et circumstantiarum [1], quod tan-

(1) Qui ad objectum, finem et circumstantias actionis ratione advertit, nedum habet id quod ad actum simpliciter voluntarium, sed etiam liberum requiritur: perpensio enim accurata eorum constituit actum revera humanum, et nequit non suppeditare rationale motivum ad se cohibendum a volendo, concupiscentiamque reprimendam, quando ultra praescriptum rectae rationis porrigitur. Quoniam tamen actus cupiditatis vel irae praesertim repentinus, perturbando iudicium rationis eam quodammodo avocet a longiori et profundiori consideratione motivorum, quae voluntatem deterrere possent a tali actione ponenda, hinc quamvis non reddat actionem secundum se involuntariam et non liberam, minuit nihilominus perfectionem, ut ita dicam, extensivam et accidentalem actus liberi relate ad imputabilitatem. Quis enim non videt, minus quodammodo culpandum esse eum, qui paucioribus minusque perfecte cognitis motivis a crimine absterrentibus illud patravit, prae alio qui et longe plura et perfectius perspecta habuerat motiva se cohibendi a scelere, quamvis uterque quoad substantiam actus aequae liber fuerit? Unde et humana iustitia in imputandis criminibus poenisque exigendis, solet habere rationem majoris aut minoris ignorantiae sive perfectionis quoad cognitionem, et praesertim infirmitatis dimanantis ab antecedente concupiscentia praecipue si repentina e. g. in motibus irae aut odii. Atque hinc patet quid sit discriminis inter scelera *ignorantiae*, *infirmitatis* et *purae malitiae*; quod postremum maxime elucet in eo, qui in plena luce sive perfecta atque ampla motivorum se cohibendi a scelere cognitione, nullatenus actus concupiscentia antecedente, aut fraena relaxans concupiscentiae consequentis, illud admittit.

Quia porro, ut nuper vidimus, etiam antecedens concupiscentia voluntarii et liberi rationem humano actui non adimit, plurimaeque illius propensiones vergant ad objecta, quae ex rationis praescripto appetere nefas est, sequitur vehementer reprehendendum esse Pufendorfium, sicut vel et ipse Barbeyrac in eum animadvertit, eo quod (*De offic. hom. et civ. lib. cap. 1.*) asserere non dubitaverit: *si quis vehementioribus animi perturbationibus cupiditatibusque sit obnoxius, quibus resistere non valeat, posse semper aliquo modo illis sine crimine satisfacere.* Nonne hoc est, gravissima scelera quae ex vehementiori concupiscentia communiter dimanant, velle cohonestare?

tum ad rationem voluntarii etiam perfecti, ex parte intellectus praerequiritur et sufficit. Quia vero id ad quod a concupiscentia impellimur, ut jucundum solet a nobis apprehendi et voluntas ad objecta jucunda sponte sua propendet, hinc concupiscentia ista nedum tollit aut minuit, quin potius auget voluntatis propensionem ad actum. Nulloigitur ex capite involuntarium dici potest, quod fit cum tali concupiscentia.

Verum inquires, concupiscentiam hanc saltem minuere voluntarium, haud secus, quam metus. Etenim et quae fiunt ex tali concupiscentia ipsa sublata non fierent, et ipsa redderent actionem molestam: qui enim concupiscentia illecti, libidini e. g. aut irae indulgent aliquam repugnantiam interdum experiuntur.

R. Paritas a metu desumpta nullatenus subsistit, metus namque minuit quodammodo voluntarium non ideo tantum quia sublato metu actio non fieret, sed quia aliquatenus renitente voluntate et cum quadam molestia actio illa ponitur, scilicet, urgente dumtaxat necessitati medii ad declinandum majus malum: e contra in actione ex concupiscentia, cum etiam sumere e. g. vindictam exhibeatur ut quid jucundum, nisus et propensio voluntatis ad actum nequaquam minuitur sed potius augetur. Atque propter eandem rationem jucunditatis, actionis repugnantia quam obsequentes concupiscentiae interdum experiuntur, non oritur ex

Turpius adhuc a veritate recedunt, et in majorem perniciem incautae juventutis animos pertrahunt plerique impiorum sciolorum, qua scriptis qua blanda voce identidem oggerentes, et instar cujusdam velut naturalis principii insinuantes, *propensionibus naturae esse obsecundandum*: quasi nempe homo, aut instar brutorum physicis dumtaxat legibus subjiceretur, aut illius propensiones cupiditatesque non nisi ad id quod aequum, honestumque et cum ratione consentiens fuerit, semper impellerent. Quid itaque; poteritne esse a crimine innoxium suffragari etiam illis naturae propensionibus quae e. g. ad ultionem, sumendam, vel turpem aliquam cupiditatem explendam solent haud raro urgere? Numquid vel ipsi ethnici philosophi non docuerunt contrarium? *sustine et abstine*; ad haec duo omnia moralia praecepta, et viam assequendae virtutis revocarunt. Quod congruit etiam cum doctrina divinae sapientiae nobis superne revelata: *spiritu ambulate, et desideria carnis non perficietis; caro enim concupiscit adversus spiritum, spiritus adversus carnem: haec enim sibi invicem adversantur.* (*Ad Galatas cap. 5. v. 16. et seq.*)

ipsa rationis natura sicut in metu, sed ex aliqua apprehensione extrinseca subsecuturi mali e. g. jacturae sanitatis propriae, etc. vel tandem ex ipsa physicarum corporis virium defatigatione, quae solet comitari nimiam atque frequenter iteratam concupiscentiae satisfactionem.

ARTICULUS II.

DE ACTUUM HUMANORUM IMPUTABILITATE.

34. Libertas indifferentia seu liberum arbitrium voluntatis nostrae, est fundamentum imputabilitatis actionum humanarum. Hoc evidentissime patebit, si in actu humano distinguamus physicam ejus entitatem seu motum quemdam voluntatis prosequenti proprium objectum, seque determinantis, quod est veluti *materia* ipsius actus voluntarii, ab ipso dominio actuali vel decreto voluntatis ad quolibet oppositorum se ipsam flectentis, a quo motus ipse physicus voluntatis seu physica entitas actus dependet, quodque constituit actus humani liberi *formalitatem*. Distinctio haec aequae locum habet in actibus elicitis ac imperatis, in voluntario directo ac indirecto etc. Jam vero formalitas ista humanorum actuum constituit ipsam *imputabilitatem* eorum, quae proinde non est aliud quam, *proprietas illa moralis vi cujus actio tribuitur alicui tamquam vero ejus auctori et domini, quique pro ipsa et ejus naturalibus eventis rationem reddere tenetur*: sive ipse agens actionem illam physice quoque produxerit, sive ut ab aliis produceretur, utcumque promovendo vel impediendo effecerit.

Imputabilitas ista actuum est certe pro ordine morali aliquid positivum ac reale, utpote affectionum seu attributionum positivarum capax, sive tandem *materiale* ipsius actionis fuerit physicus voluntatis motus, sive ejusdem physici motus privatio. Differt autem imputabilitas a *moralitate* actuum humanorum de qua loquimur in sequenti articulo, quaeque respicit bonitatem, honestatem, etc. actionum derivatam ab imutabili omnis rectitudinis norma, cum actus humanus etiam indifferentis, sive praescindendo saltem ab ejus retitudine in genere morum, adhuc alicui tamquam ejus auctori imputari potest; estque *per se formaliter*, seu tamquam liber et imputabilis spectatus, capax tantum istius *moralitatis* seu rectitudinis et honestatis, aut con-

trarii defectus. Aliud insuper revera *in se* est imputare alicui actionem, aliud imputare ejusdem actionis rectitudinem vel deformitatem; quamvis communiter haec duo pro eodem sumantur tum quia nequit esse actus proprio sensu moralis nisi simul fuerit liber, ac proinde imputabilis, tum ex suppositione, nullum scilicet actum revera humanum et singularem seu in individuo indifferentem esse.

35. Actiones quasdam esse hominibus imputabiles, nemo nisi is qui liberum hominis arbitrium inficiatur, in dubium revocare potest. Et sane, vi liberi arbitrii omnis actus humanus ut talis, ita est in potestatis agentis, ut ab eo pendat illius positio vel non positio: atqui ille censetur merito alicujus actionis auctor ac dominus et in illum possunt rejici omnia eventa quae ex illa actione naturaliter fluunt, in cujus potestate erat illam actionem ponere vel non ponere; ergo cum hoc constituat imputabilitatem patet assertum. Praeterea, communi omnium judicio ac sententia, quibus sua cujusvis conscientia sponte suffragatur, certissimum habetur, posse hominem quarumdam suarum actionum talem auctorem censerit, ut earundem ab illo ratio jure petatur, effectusque qui natura ab his profluunt illi merito tribui queant; cum non alia sit causa cur quis non possit queri quod sibi quaedam actio imputetur, nisi quod ipse sciens volensque illam ediderit; et imperitissimi quique mortalium, ubi super facto aut omisso aliquo accusantur, non efficacior se posse excusationem afferre putent, quam si dicant penes se non stetisse, quominus id factum vel non factum fuerit. Atque de hoc fere nulla est controversia.

Facile autem patebit, quae nam sunt actiones hominibus actu imputandae, si, ut par est, *imputabilitatem* distinguas *ab imputatione*, quae quidem supponit illam, sed insuper requirit debitum aliquod seu moralem necessitatem (1) talem actum ponendi vel non ponendi in illo, cui is

(1) Debitum istud sive moralis necessitas actum ponendi vel omittendi tunc est simpliciter necessaria quando ex justitia imputatio alicujus actus fieri debet, idque praesertim si fiat sermo de imputatione ad culpam et poenam; actus namque liber et moraliter bonus, etsi absque omni necessitate morali sive debito positus, recte ad meritum imputatur etiam ex sola aequitate. Similiter si daretur humanus actus positus deliberate, qui tamen sub omni respectu esset indifferentis, iste ejusque eventus possent imputari agenti tamquam domino vel causae morali, licet nullam meriti aut